

Məşhur alim, görkəmli ictimai-siyasi xadim

Yusif Heydər oğlu Məmmədaliyev 1905-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ordubad şəhərində anadan olmuşdur. İbtidai təhsilini öncə evdə, sonra isə Ordubad məktəbində almış, 1918-ci ildə ailəsi ilə birlikdə Təbrizə köçərək Rüşdiyyə 7 illik məktəbində oxumuşdur. 1923-cü ildə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutuna daxil olmuş, 1924-1926-cı illərdə təbiət elmləri fakültəsində təhsil almışdır. 1926-cı ildə Gəncə şəhərinə, 1928-ci ildə isə İrəvan Pedaqoji Texnikumuna müəllimliyə göndərilmiş və 1929-cu ildə Moskva Dövlət Universitetinin kimya fakültəsində təhsilini davam etdirmişdir. Təhsilini başa vurduqdan sonra bir müddət təhsil aldığı universitetdə işləmiş, laboratoriyada neft qazlarından qiymətli kimyəvi məhsul alınması prosesinin işlənilib hazırlanması və praktik tətbiqində iştirak etmişdir...

Elm, bilik dalınca gedən hər kəs kimi onun da həyatı öz axarına davam edirdi. Hələ heç kim irəlidəki illərdə bu gəncin hansı uğurlara, nailiyyətlərə imza atacağından, Azərbaycan elminin bütöv bir dövrünün onun adı ilə bağlı olacağından xəbərdar deyildi.

İlk əmək fəaliyyətinə müəllimliklə başlayan Yusif Məmmədaliyev əvvəlcə Ordubadda, Gəncədə, Bakıda - Azərbaycan Dövlət Universitetində, Dövlət Neft və Kimya İnstitutunda, sonra isə Moskva ali məktəblərində dərs deyir.

Sonralar o, Bakıda Kuybişev adına Elmi-Tədqiqat İnstitutunda kiçik elmi işçi vəzifəsinə qəbul olunur. 1933-cü ildə "Etil spirtinin neft qazlarından alınması" adlı elmi əsərini, 1934-cü ildə "Süni kauçukun problemləri" adlı məqaləsini nəşr etdirərək respublikamızda sintetik kauçukun yaradılmasının mümkünlüyünü elmi faktlarla əsaslandırır.

Qazların kimyəvi çevrilməsi sahəsindəki elmi işlərinə görə Moskva Dövlət Universitetində müdafiə etmədən kimya elmləri namizədi elmi dərəcəsi alan Yusif Məmmədaliyev 4 il sonra "Aromatik birləşmələrin alkiləşmə və dealkiləşməsi ilə toluolun sintezi" üzrə doktorluq dissertasiyasını müdafiə edir.

40-cı illərdə Ermənistanda, Gürcüstanda Elmlər Akademiyası mövcud olsa da, tarixin bütün dövrlərində alimlər, ziyalılar vətəni olan Azərbaycanda sərbəst fəaliyyət göstərən Elmlər Akademiyası hələ də açılmamışdı. Bu da sözsüz ki, təsadüfi deyildi. O vaxtlar dövlət əhəmiyyətli bütün məsələlər tarixi mənfur qonşularımızın sözünün keçərli olduğu mərkəzdən idarə olunduğundan respublikamızda elm məbədinin yaradılmasına hər vaxt mane olunurdu. Lakin elm adamlarının fasiləsiz müraciətləri, ciddi cəhdləri bu məsələnin həllini qaçılmaz etmişdi.

SSRİ Elmlər Akademiyasının prezidenti Vladimir Leonteviç Komarovun başçılığı ilə respublikamıza göndərilən 5 nəfərdən ibarət akademik heyəti bütün elm sahələrini və istiqamətlərini yoxlamalı idi. Üzeyir bəy Hacıbəylinin, Səməd Vurğunun və Makovelskinin bəsləməsi ilə ilk sorğu-suala Yusif Məmmədaliyev ilə başlanılır. İki saat ərzində aparılan sual-cavabdan sonra SSRİ Elmlər Akademiyasının rəhbəri, akademik Vladimir Komarov "Yusif Məmmədaliyev kimi yal-

nız bir alimi olan respublika öz Akademiyasını yaratmağa layiqdir" - deyir. Beləliklə, 1945-ci ilin mart ayında məhz Yusif Məmmədaliyevin böyük səyi və təşkilatçılığı sayəsində Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası yaradılır və onun ilk həqiqi üzvlərindən biri də Yusif Məmmədaliyev olur. O vaxt hələ Yusif Məmmədaliyev 40 yaş tamam olmamışdı.

Sonralar V.Korşak deyirdi: "Yusif Məmmədaliyev əsl alim və centlmen idi". N.Y.Şukinin fikrincə isə, "Y.Məmmədaliyev alkiləşmənin kralı idi". Akademik A.Balandin isə onun ensiklopedik şəxs olması haqqında yazırdı: "Y.Məmmədaliyevin elmi marağının genişliyi və onların həllinin elmi dərinliyi adamı heyretə salır".

1939-1940-cı illərdə Y.Məmmədaliyevin elmi fəaliyyətində hərbi mövzu ilə bağlı işlər ön plana keçir və o, müharibənin ilk illərində tank əleyhinə yandırıcı butulkalar istehsal etmək üçün xüsusi tərkibli mədələr işləyib hazırlayır. Hələ 37 yaşında - 1942-ci ildə isə öz ixtirası ilə aviasiyamızı yüksək oktanlı yanacaq təmin edir, bu kəşfin sayəsində II Dünya müharibəsi illərində sovet təyyarəçiləri hamıdan yüksəkdə və hamıdan uzağa uçmağa nail olurlar. Alimin ixtirasının məhsulu olan yeni yanacaq texnologiyası İkinci Dünya müharibəsində qələbənin qazanılmasında böyük rol oynayır. Gənc alimin elmi kəşfi İ.Stalin tərəfindən yüksək qiymətləndirilərək Lenin ordeni ilə təltif olunur.

1954-cü ildə Yusif Məmmədaliyev digər böyük ixtirası ilə dünya elminə yeni töhfə verir. Berk raket yanacağının köməyi ilə sovet kosmik raketləri alimin yeni kəşfi sayəsində atmosferi yarib orbitə çıxır və dünyada ilk dəfə olaraq 1957-ci il oktyabr ayının 27-də məhz sovet süni peyki çəkisizlik şəraitinə qalxır.

1944-cü ildə Lenin ordeni, 1951-ci ildə "Şərəf nişanı" ordeni, 1954-cü ildə "Qırmızı əmək bayrağı" ordeni, həmçinin bir çox medallarla təltif edilmiş Y.Məmmədaliyev Moskvanın, Novosibirskin, Leningradın əksər alimləri Nobel mükafatına ən layiqli namizəd hesab edirdilər. Alimin qırcı təyyarələr üçün keyfiyyətli benzin kəşfinə görə Nobel mükafatına namizədliyi 1957-ci il dekabrın 29-da Sov.IKP MK Siyasi Bürosunun iclasında müzakirəyə çıxarılır. Baş katib N.S.Xruşşov, büro üzvləri və üzvlüyə namizədlərin fikirlərini dinlədikdən sonra sənədlərin Nobel

Komitəsinə təqdim olunması haqqında razılığa gəlir, lakin iclasla ünvanlanan ünvanlız bir məktubla proses dayandırılır. Belə ki, Sovet Ordusu Arxa Təchizat İdarəsinin rəisi marşal Baqramyan, Tank Qoşunları komandanı general Babacanyan Y.Məmmədaliyevin olduqca məxfi strateji layihələr üzərində işlədiyini və onun Nobel mükafatına namizədliyinin irəli sürülməsinin SSRİ-nin müdafiə qabiliyyətinə ziyan vura biləcəyini bildirirlər. Dövlət sirri və hərbi sirr olduğu üçün bu ixtiraya dair məlumatın Stokholma göndərilməsi məsləhət görülmür. SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini Anastas Mikoyan çıxış edərək məktubun müəlliflərini dəstəkləyir və beləliklə, üç yüksək vəzifəli erməninin fitvası ilə Yusif Məmmədaliyevin Nobel mükafatına namizədliyinin irəli sürülməsi baş tutmur.

1945-46-cı illərdə Sovet İttifaqının sənaye sistemində neft sənayesi ən önəmli yer tuturdu. O vaxtlar Sovet İttifaqının Neft Sənayesi Nazirliyinin Elmi-Texniki Şurasına Yusif Məmmədaliyevin rəhbər seçilməsi özlüyündə azərbaycanlı alimin biliyinə, elminə olan böyük ehtiyacın təcəssümü idi. Əks halda, Azərbaycan aliminin bu mərhələyə yüksəlməsi sovetlər dönəmində o qədər də asan məsələ deyildi.

Ulu öndər Heydər Əliyev akademik Yusif Məmmədaliyevin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbirdə onun elmi fəaliyyətini çox yüksək qiymətləndirərək demişdi: "İkinci Dünya, Böyük Vətən müharibəsi zamanı, faşizmle ölüm-dirim mübarizəsi zamanı Azərbaycan neftinin nə qədər əhəmiyyətli və hansı xidmətləri olduğunu bütün dünya artıq bilir. İkinci Dünya müharibəsi zamanı faşist Almaniyası Sovetlər İttifaqına hücum edəndən, Böyük Vətən müharibəsi başlandıqdan sonra dörd il gedən müharibədə Azərbaycan nefti olmasaydı, faşizm üzərində qələbə çalmağın necə, hansı səviyyədə olacağını demək çətin olardı. O vaxt Sovetlər ölkəsində hasil edilən neftin 70-80 faizi Azərbaycanda, Bakıda çıxarıldı. Ancaq iş təkcə bu neftin çıxarılması deyildi, əsas məsələ bundan neft məhsullarının alınması və o məhsulların keyfiyyəti idi. Bax, bu sahədə Yusif Məmmədaliyevin xidmətləri həddindən artıq qiymətlidir və tarixi əhəmiyyət kəsb edir".

Bakı neftini səmərəli tətbiq edən, kimya elminin, müasir neft kimyası sənayesinin inkişafında əvəzsiz xidmətlər göstərən Y.Məmmədaliyev Azərbaycanda bu sahənin əsasını qoymuş, yüksəkoktanlı benzin və "Molotov kokteyli"ni ixtira etmiş, II Dünya müharibəsi illərində aviasiyamızın yüksəkoktanlı yanacaq təmin edilməsinə kömək edən benzolu propilenlə alkiləşdirmək yolu ilə izopropilbenzolun sintezi üsulunu işləyib hazırlamış, tank əleyhinə qarışığı kəşf etmiş, Naftalan neftinin gizli, müalicəvi məziyyətlərini üzə çıxarmışdır.

Onun elmi yaradıcılığının əsas istiqamətlərindən biri hallogenləşmə sahəsi ilə bağlı olmuşdur. Gənc alim 1933-cü ildən başlayaraq təbii neft qazlarının xlorlaşması sahəsində, ilk növbədə, karbon dörd xloridin alınması istiqamətində geniş tədqiqatlar aparmış, 1936-cı ildə isə

"Azərbaycanın təbii qazları və onların kimyəvi yolları" adlı monoqrafiyasını yazmışdı. O, bu sahədə geniş tədqiqat işləri aparmışdır.

Yusif Məmmədaliyevə "Alkiləşmənin kralı" adını verən akademik N.Y. Şukin alimin karbohidrogenlərin katalitik alkiləşməsi sahəsində aromatik, parafin və naftan karbohidrogenlərinin doymamış karbohidrogenlərinin alkiləşməsi, həmçinin müxtəlif katalizatorların iştirakı ilə alkil aromatik karbohidrogenlərin dealkiləşməsi üzrə fundamental tədqiqat işlərini yüksək qiymətləndirirdi. Bu tədqiqatın nəticələrinin bir hissəsi onun "Toluolun aromatik karbohidrogenlərin alkiləşməsi və dealkiləşməsi ilə sintezi" və "Aviasiya yanacaqları istehsalında alkiləşmə reaksiyaları" adlı monoqrafiyalarda öz əksini tapmışdır.

Yusif Məmmədaliyevin müalicəvi Naftalan neftinin kimyasının öyrənilməsi sahəsində tədqiqatları tibb elmində bir sıra istiqamətlərdə bu neftin naftan karbohidrogenlərinin istifadə imkanlarını tədqiq etmək ideyasını ortaya qoydu. Sonralar məlum oldu ki, heç qəzetən də, bu neftin naftan karbohidrogenləri bir sıra xəstəliklərin, o cümlədən burun-boğaz, qadın xəstəlikləri, osteoxondroz və revmatizmin, mədə xoralarının, yanlıqların və s. əvəzsiz məlhəmidir.

Azərbaycan elminin inkişafında böyük xidmətlər göstərən Yusif Məmmədaliyev həm də böyük maarifçi idi. O, öz elmi fəaliyyəti, elmi əsərləri, ixtiraları ilə təkcə Azərbaycan elminin inkişafına deyil, dünya elminə, xüsusən də dünya neft kimyası elminə böyük töhfələr vermişdir. Azərbaycan elminin ən yüksək zirvəsində olan bir alim kimi Yusif Məmmədaliyev elmin bütün sahələrinin inkişaf etdirilməsində misilsiz xidmətlər göstərmişdir. İstedadlı kimyaçı, alim, yenilikçi, Lenin ordenli, toluolun və yüksəkoktanlı yanacağın sənaye istehsalının təşkilatçısı Y.H.Məmmədaliyev müharibədən sonra Elmlər Akademiyasının prezidenti, 1954-cü illərdə Azərbaycan SSR EA Fizika, Kimya və Neft bölməsinin akademik-katibi, 1954-1958-ci illərdə S.M.Kirov adına ADU-nun rektoru kimi universitetin elmi, mədəni səviyyəsini qaldırmağa nail olmuş, ümumiyyətlə, Azərbaycan elminin təşəkkülündə böyük rolu olmuşdur. 200-dən artıq elmi əsərin, o cümlədən 6 monoqrafiyanın müəllifi olan Y.Məmmədaliyev elmi əsərləri, ixtiraları və yaratdığı elmi-texniki müəssisələr ilə Azərbaycanda neft kimyası elminin və xüsusən də neft kimyası sənayesinin inkişaf mərhələsinə yüksəltmişdir. Azərbaycan Astrofizika Rəsədxanası, Əlyazmalar Fondu, Sumqayıt Kimya Elmi Mərkəzi və digər müəssisələrin təşkilatçı kimi görkəmli elm xadiminin adı ilə bağlıdır.

O, nəzəriyyəni təcrübə ilə birləşdirən, nəzəri fikirlərini istehsalatla təbii edərək yüksək nəticə əldə edən, bütün elmi fəaliyyətini ölkəsinə, xalqına, millətinə həsr edən alimlərimizdən idi. Yusif Məmmədaliyev millətini, xalqını həddindən artıq sevmə, daim onu düşünən, vətənpərvər alim, xeyirxah insan, sözün əsl mənasında ziyalı idi.

Mehpara ƏLİYEV,
"Respublika".